

Jozef Spáčil

ROMANTIZMUS Z RÔZNYCH UHLOV

Poznámka miesto úvodu

Tento text vznikol pôvodne ako seminárna práca z predmetu Dejiny architektúry a umenia 19. storočia na zadanú tému "Filozofická podstata romantizmu". Pre účely študentskej vedeckej konferencie bol jemne upravený a doplnený o predposlednú kapitolku.

O podstate romantizmu?

Hneď na začiatok chcem zdôrazniť, že tento text nepátra po podstate romantizmu. Považujem to za „neopodstatnené“. Odvodzovať vlastnosti veci z jej podstaty znamená redukovať ju na nejaký prvotný princíp či substanciu, voči ktorej sa samotná vec potom javí ako druhotná, odvodená. Takto teda v záujme niečo lepšie pochopiť, odsunuli by sme to na druhú koľaj. Inými slovami povedané: nebudem predmet vytrhávať zo súvislosti a skúmať ho "ako taký", pretože práve vo väzbách na iné skutočnosti sa najlepšie skúmajú jeho vlastnosti. O tie tu ide.

Aký je romantizmus?

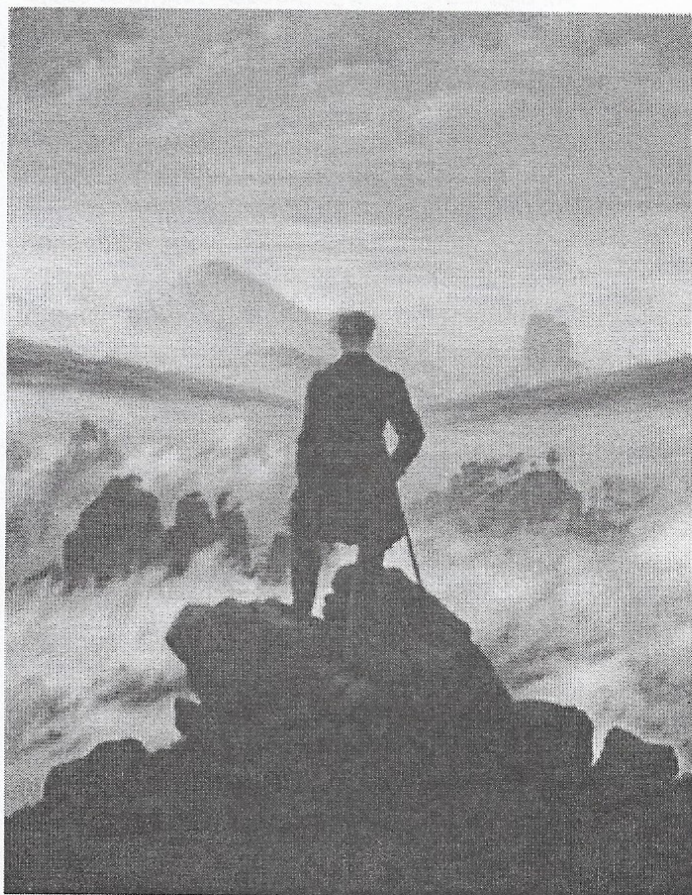
Slovníkové definície romantizmu patria všeobecne k tým najdlhším a najrôznoodejším. To samo o sebe svedčí o tom, že sa jedná o jav jednoznačne ťažko definovateľný. Prívlastky a estetické kategórie, ktoré sa najčastejšie spájajú s romantizmom sú: snivá poetickosť a s ňou súvisiaca melancholická nostalgia, záhadnosť, fantastičnosť, exotičnosť, rustikálnosť, túžba po mieri, ale i dynamizmus kontrastu a duality a tiež intenzita a búrlivosť, nočnosť (fascinácia nocou a temnotou), bizarnosť, nezvyčajnosť, melodramatickosť, pitoresknosť i humornosť.

Romantizmus ako estetický pojem sa javí ako spojenie nasledujúcich princípov:

1) Túžba po neprítomnom (v zmysle miesta: diaľky, krajina za obzorom, nekonečno; v zmysle času: minulosť, najmä mýtická, nekonečno).

2) Valorizácia individuálneho – presadzovanie identity, neredukovateľnej jedinečnosti.

3) Základná dualita jedného. Tá v romantizme funguje v opačnom zmysle než v klasi-

Caspar Cecil Friedrich (bez názvu)

cizme. Klasická jednota zahrňuje a syntetizuje množstvo, organizuje ho, aby vytvorila jedno. Jednota romantická sa rozdeľuje a odcudzuje sa sama sebe. Klasický postup tvorí z množstva jedno a romantický postup činí z jedného množstvo.1/

Romantizmus a subjekt

Záujem o subjekt nebol vlastný len romantizmu. Ten ho zdedil po klasicizme a osvietenstve. Všeobecný záujem o človeka je označovaný ako humanizmus. Humanizmus znamenal predovšetkým, že svet sa stal ľudským svetom, determinovaným (aj ohrozovaným) ľudskými ambíciami. Hranice v tomto svete už neboli utvárané prírodou, ale národnými štátmi. Svet možno kedysi stvoril Boh, no teraz je v šťastí i nešťastí v ľudských rukách. Svet sa stal ľudským javiskom, na ktorom

defilujú ľudské hodnoty, emócie, nádeje a obavy. 2/

Kým však osvietený subjekt bol subjektom najmä mysliacim, romantický hrdina je subjektom cítiacim. Pri troche zovšeobecnenia možno povedať, že romantizmus sa vynoril ako reakcia na jednostrannosť racionálneho a empirického klasicizmu a bol napájaný z rovnakého zdroja ako sociálny vzdor, ktorý sa objavil s nástupom technickej revolúcie. Bolo to obdobie revolúcií a vzbúr proti útlaku. A to nie len v Európe, ale i v Amerike (kde okrem iného stojí za pozornosť tzv. transcendentálny romantizmus - hnutie obdobné európskemu romantizmu) a podobne aj v Číne, Indii i vo Vietname. Bola to táto túžba po vymanení sa spod zvrchu daného poriadku, ktorá napĺňala Marxa s jeho nemilosrdnou kritikou akéhokoľvek jestvujúceho Poriadku, anarchistu Bakunina ("I túžba ničiť je tvorivou silou"), či Nietzscheho "prehodnotenie všetkých hodnôt" a ideál Nadčloveka, stojaceho "mimo dobro a zlo" vo svete, zbavenom najväčšej prekážky absolútnej ľudskej slobody - Boha.

Politicky sa táto túžba po slobode zhmotnila v buržoázných liberálnych ideáloch (najmä v anglicky hovoriacich krajinách) a v ideáloch socialistických a anarcho-komunistických (v Európe a Rusku). Tiež vo vznikaní národných štátov.

Romantický subjekt

Subjekt, ktorý tu hrá hlavnú úlohu, je transcendentálny subjekt (v zmysle Kanta: transcendentálny = univerzálny, nevyhnutný), ktorého povaha a ambície boli neobyčajne smelé, všeobsiahle a v dôsledku toho mysteriózne. 2/ Tento subjekt, ktorý sa prejavil i vo vede a filozofii, našiel svojich hovorcov v umelcoch.

Aká je charakteristika romantického umelca? Je vesmírom sám pre seba, nekonečný, tajomný: "Vnútro človeka je vo svojej podstate nezdeliteľné" (Biran), "Všetci umrieme nepoznání" (Balzac), "V každom z nás je neznámy svet, ktorý sa rodí a umiera v hlbokom mlčaní, ktorý je však pravým zdrojom poézie" (Musset).

Romantický svetový názor ponecháva platnosť iba vnútra a prehlasuje za skutočne hodnotné všetko, čo z vnútra pochádza. Jástvo nemá byť pútané ničím vonkajším.

Všetko, čo jástvo vytvorí, má svoje oprávnenie.

Romantický duch sa povznáša nad pravdu, ktorá chce byť spútaná logikou. Pozdvihuje sa nad morálny poriadok sveta. Romantickému duchu nikto nehovorí, čo má robiť. Romantický človek má robiť to čo považuje za krásne, pretože jeho mravnosť môže byť jedine estetická. 3/

Pred dávny, veľmi dávny časom zostupovali na Zem bytosti z planetárnych síl medzi Zemou a Slnkom - z Merkúra a Venuše - a učili ľudí. Na rôznych miestach na Zemi zostala v pamäti ľudstva na nich spomienka ako na operených hadov - Quetzalcoatl (uctievajú ako božstvo planéty Venuše), na tých, čo prinášali svetlo - Prométeus, Svetlonos, Lucifer (lat. lucem ferré = prinášam svetlo), Fosforos (gr. fos = svetlo, ferein = niesť). V gréckej mytológii bol Fosforos synom bohyně rannej zory Eos a bol zosobnením Zorničky (teda Venuše). O Luciferovi ako Venuši hovorí i Starý zákon: "Tvoja pýcha je zvrhnutá do pekla i so zvukom tvojich hárf... Ako si len spadol z nebies, ty jasná hviezdo, synu rannej zory! A veď ty si bol povedal vo svojom srdci: vystúpim hore do neba; vyvýšim svoj trón nad hviezdy silného Boha... vystúpim nad výšiny oblakov a budem podobný Najvyššiemu!" (Iz 14:12-14).

Tieto bytosti učili ľudí samostatne myslieť a cítiť. To znamená radšej zle, nesprávne, ale sám. V dôsledku toho vyleteli všetky biedy, neresť, choroba, staroba a smrť z Pandorinej skrinky. Vďaka titanom sa však človek stal osobnosťou, naučil sa po prvý raz myslieť a cítiť po vlastných cestách, vymaniť sa z mechanického prírodného poriadku, vzoprieť sa príkazom bohov. Prométeus je symbolom hrdého vzdoru a odporu voči starým poriadkom, lásky k slobode, odvahy povedať "nie" a vzoprieť sa božskej autorite. Nie div, že po Prométeovi tak často siahajú romantickí umelci ako po námete svojich diel: mladý Goethe (báseň Prometheus, 1774), Herder (dráma Odpútaný Prométeus, 1802), Byron aj Shelley (v rovnomennej dráme, 1820). Beethoven zložil v roku 1801 ouvertúru "Prométeus".

Romantizmus teda takto spoluinspirovali aj tieto bytosti, ktoré sa už kedysi dávno postavili proti vyšším bohom a boli za to, aby

človek jedol zo stromu poznania, aj za tú cenu, že zomrie. 4/

Romantizmus a nové priestory

V literatúre sa často vyskytuje tvrdenie, že romantizmus bol únikom z reálneho sveta. Takéto tvrdenie je opodstatnené len čiastočne - romantik uniká z "reálneho" sveta, no len preto, aby zrealizoval iný. Ten sa s tým "naším väčšinovým" prekrýva len čiastočne. Ich prienikom je práve romantické Ja. Príkladom, ako sa romantický prístup prejavil vo vede, konkrétne v matematike, je objav (vytýpanie) hyperbolických priestorov a tým vznik neeuklidovskej geometrie. Ako píše český matematik Petr Vopěnka: "Objav týchto priestorov bol dôsledkom "novej naladenosti". 5/

V euklidovskej geometrii, ktorej nás v školách na hodinách geometrie učili, platí, že ak je daná priamka a bod, ktorý na nej neleží, možno týmto bodom viesť jedinú priamku, ktorá nepretína tú danú. Taká priamka sa volá rovnobežka. V neeuklidovskej geometrii možno takýmto bodom viesť nekonečné množstvo priamok. Ďalším príkladom je fakt, že súčet vnútorných uhlov trojuholníka je rovný 180° . V neeuklidovských geometriách to však môže byť menej i viac. Napríklad trojuholník nakreslený na povrchu gule má súčet vnútorných uhlov väčší než 180° . To preto, lebo povrch gule je dvojrozmerný, ale zakrivený. Skúsme vidieť zakrivený trojrozmerný priestor.

Keď nemecký matematik Gauss v rokoch 1821 - 1823 presne zmeral uhly v trojuholníku tvorenom vrcholmi kopcov Brocken, Hohenhagen a Inselberg, aby zistil či ich súčet je 180, zistil, že ním nameraná odchýlka od 180 je v medziach možných chýb. Teda nezistil nič. Totiž meranie v ešte väčšej mierke by mohlo ukázať odchýlku, ktorá by už bola merateľná. Z praktických dôvodov to však zistiť nejde.

Tu sa nám však ukazuje zaujímavá skutočnosť, že obe geometrie - oba referenčné rámce sa dajú rovnako dobre aplikovať na náš svet. Pripomína to vzťah medzi klasickou newtonovskou a einsteinovskou relativistickou fyzikou, kde tá prvá je len výnimočným prípadom druhej.

Na tom celom je však z nášho pohľadu najfascinujúcejšie to, že tento objav učinili

v priebehu desiatich rokov nezávisle štyria matematici: Gauss, Bolyai, Lobačevskij a Schweikart (prícom ten posledne menovaný bol vlastne povoláním právnik). "Teraz nemôžem povedať viac než toľko, že som z ničoho stvoril nový svet", píše v liste v roku 1823 svojmu otcovi maďarský matematik János Bolyai. K podobnému presvedčeniu dospel v Kazani v roku 1826 ruský matematik Nikolaj Ivanovič Lobačevskij.

Objav novej vzťažnej sústavy, nového rámca pre uchopenie skutočnosti (Lobačevskij označený ako "inovátor jazyka geometrie" 6/), je obdobný procesom v literatúre tej doby (za mnohých V. Hugo, symbolisti), ktorá sa snaží o autentické a evokatívne označenia. Hľadá slová vyjadrujúce zvláštny odtieň, nezameniteľný obdobným slovom. Romantizmus takto i vo vede i umení prispel k obohateniu jazyka, ktorým by bolo možné opísať nesmierne hĺbky ľudskej mysle i tajomný svet.

"Nejspolehlivším prostriedkom, ktorý by mohli objavitelé hyperbolického sveta užiť k prenesení své naladenosti vŕči tomuto svetu na ostatní lidi by byl, a později se to také potvrdilo, nějaký dobře sdělitelný a zcela průkazný důkaz toho, že se tento svět "nehrouťí". Takový důkaz však neznali, co mělo za následek, že ve své naladenosti vŕči tomuto svetu zůstali až do své smrti osamoceni" 7/. Taký je už raz osud romantického hrdinu.

Romantizmus vs. pragmatizmus

V tejto chvíli sa na romantizmus pozrieme z hľadiska etiky. Že prirodzeným dôsledkom romantického prístupu je odvrhnutie spoločnosťou (ba priamo bohmi) resp. (z opačnej strany) odmietnutie spoločnosti, je zrejmé. Romantické Ja je pre Pravdu, Slobodu či Krásu ochotné toto podstúpiť. Keďže vie, že tieto veci-pojmy v tomto svete nemožno hľadať, pretože v ňom nie sú, chápe i to, že jediná cesta k nim spočíva v ich uskutočnení. Teda že skutočná Pravda, Sloboda, Krása je z mäsa a kostí, ktorá dýcha a ktorej tľičie srdce. A táto sa túži realizovať i za cenu utrpenia či smrti. Kráča po ceste, ktorá sa so životom v tomto svete skôr či neskôr rozchádza. Celé bytie takéhoto Ja je vzťahnuté na spomínané pojmy, a tak život bez nich jednoducho nestojí za to, aby bol žitý. Keď si raz niekto

skutočnosť absencie Slobody, Pravdy a Krásky vo svete uvedomí, niet už preň cesty späť. Žiť v takom svete je jemne povedané utrpením. Možno teda povedať, že takýto prístup nie je biocentrický, skôr ontocentrický, teda zameraný na bytie (nie žitie). V tomto zmysle protikladným prístupom je pragmatický prístup. Pragmatické pravdivé = účinné, teda také, ktoré prináša výsledok. Maximálny možný zisk je možné dosiahnuť jedine na základe spolupráce s "vládnucimi silami". Je nezmyselné usilovať o dosiahnutie niečoho, čomu "okolnosti" neprajú. Dosahovanie výsledku predpokladá trvanie existencie subjektu, pretože výsledok je tu, aby bol niekým užitý či vlastnený. Teda tento niekto musí stále v tomto svete žiť - je v ňom viazaný vlastníctvom a tým v princípe neslobodný. Zachovanie biologického života je tu hlavnou podmienkou. To, čo sa nám tu v pozadí rysuje, je prostý pud sebazáchovy. Ten má človek spoločný so zvieratami a tie, ako je známe, nepáchajú samovraždu. Pragmatický prístup je teda biocentrický (nepoviem priamo zvierací, aby som náhodou neurazil matku pragmatizmu).

Zhrnuté: Pragmatické Ja

a) túži existovať, aby mohlo dosahovať a potom to dosiahnuté užívať.

b) Chce získa(va)ť. Ak nie celok, tak aspoň časť.

Romantické Ja

a) túži byť, udiat' sa. Chce byť udalosťou a tá je totálna. Žiadne "potom" nemá zmysel. Je len nekonečné a bezčasové "teraz".

b) Chce (sa) uskutočniť. Vie, že čiastočná Pravda či Sloboda je nezmysel.

Je zrejmé, že akýmsi zvláštnym spôsobom Pravda a Sloboda súvisia so smrťou. Najmä dnes, keď prežitie ľudstva je otáznou, vyznieva zoči-voči smrti pragmatikova otázka: "Aký bude z neho(z prežitia) zisk?" obzvlášť absurdne. Ešte absurdnejšie však vyznieva pragmatikova odpoveď: "Samotné prežitie je zisk". Romantik i pragmatik hovoria spolu o pravde a slobode. Rozdiel v chápaní týchto pojmov medzi nimi je však ten, že kým ten prvý je pre pravdu a slobodu ochotný zmrieť, ten druhý je pre ne ochotný zabiť.

Záver

Osvietenstvo v duchu Descartovho "cogito ergo sum" chápa Ja ako v podstate racio-

nálne. Univerzálnosť, ktorá z racionalizmu vyplývala, implikovala presvedčenie, že ak sa všetci budú riadiť rozumom a "univerzálnymi" logickými pravidlami, dospejú k rovnakým záverom a porozumeniu. Tak nastane všeobecná zhoda a uskutočneniu ideálu bratstva a rovnosti medzi ľuďmi nebude nič stáť v ceste. Tento predpoklad sa však nepotvrdil. Najväčším problémom sa ukázala byť skutočnosť, že nikdy nenastane všeobecná zhoda ani len v tom, čo vlastne má byť predmetom tejto zhody. Základom mala byť akási "ľudská prirodzenosť". Táto však nie je jednoznačne uchopiteľná, v prejavoch často protichodná a v princípe paradoxná - rovnako ako svet, ktorého je súčasťou.

Tendencia k zjednocovaniu, ucelenosti, symetrii, univerzálnosti a poriadku - "klasic-ká", a sklon k nezávislosti, anarchii, slobode, nespútanosti, jedinečnosti a zmene - "romantický", sú dva princípy, ktoré sú nezlučiteľné, no zároveň nerozlučné. Vzťah medzi nimi je v pravom slova zmysle dialektický. Sú to dva póly. Napätie, ktoré tu vzniká a pôsobí, je zdrojom energie a zároveň poľom, na ktorom sa odohrávajú dejiny.

Literatúra

- 1/ Sourian, :Encyklopedie estetiky. Victoria pub., Praha, 1994
- 2/ Solomon, R. C.: Vzostup a pád subjektu. Enigma, Bratislava, 1996
- 3/ Steiner, R.: Problémy filozofie. Michael, Olomouc, 1998
- 4/ Páleš, E.: Angelológia dejín. Paralelné a periodické javy v dejinách. Sophia, 2001
- 5/ Vopěnka, P.: Rozprawy s geometrií IV. Otevření neeuclidovských geometrických světů. Trýznivé tajemství. Vesmír, Praha, 1995
- 6/ Kvasz, L.: Gramatika zmeny. Analýza procesov zmien v dejinách vedy. Chronos, Bratislava, 1999
- 7/ Vopěnka, P.: Úhelný kámen evropské vzdělanosti a moci. Práh, Praha, 2000